

KAPITTEL 9

Ideologiske skillelinjer og politiske konfliktarenaer mellom haugianere, liberale bønder og bønder flest i tiårene etter 1814

Kristian H. Nymark Universitetet i Sørøst-Norge

Abstract: In the Norwegian constitution of 1814, farmers, both land-owning and tenants who paid taxes, were granted the right to vote and to represent their constituency in Parliament. During the first turbulent years of the independent Norwegian state, the farmers were largely quiet. But nearing the end of the 1820's, the farmers became more vocal, and political campaigns to encourage farmers to vote for each other were set in motion. This mobilisation effort manifested itself in the Norwegian parliaments of 1833 and 1836/1837, where the majority of the representatives belonged to the extended oppositional grouping, often labelled "the farmer's opposition." However, this group of oppositional farmers was not homogenous. A significant part of the group were not, in fact, farmers at all. They were rather civil servants or members of the bourgeoisie with a liberal political outlook, finding common ground with the oppositional farmers. In addition, the farmers themselves differed in their political goals and ambitions. This article highlights the divisions and tensions between two factions within. On the one hand, there were farmers who wanted a far-reaching liberal platform combined with a program of political enlightenment of the peasantry. They wanted to educate the farmer class, transform them into conscious citizens, thus empowering them and making them ready to take charge of the state. On the other side of the oppositional spectrum, there were the members of the Haugean movement, together with the great majority of the farmers, who were almost exclusively engaged in policies that directly affected their own estate and stayed out of discussions regarding other matters of state. The tensions between these two factions contributed to the lack of a united leftist movement in Norway until the 1860's.

Keywords: Haugean movement, 19th century Norway, liberalism; political culture, social movements

Innledning

Det tok ikke så mange år fra de norske bøndene fikk politiske rettigheter gjennom Grunnloven av 1814, til de første stegene mot å etablere det vi kan kalle en egen bondepolitikk ble tatt. Den gradvise politiske vekkelsen av bøndene førte til at de på 1830- og 40-tallet fikk gjennomslag for de viktigste sakene de hadde kommet til en enighet om. Bøndenes politiske linje kan imidlertid ikke betegnes som virkelig enhetlig; noe egentlig bondeparti ble ikke etablert før langt senere enn perioden som dette kapittelet omhandler. Det var heller ikke var så rart, ettersom både partipolitikk og interessepolitikk var noe som i det store og det hele var uønsket i det tidlige 1800-tallets politiske tekning. Likevel gir det altså mening å snakke om en bondepolitikk på 1820-, 30- og 40-tallet. I dette kapittelet skal jeg vise hvordan og hvorfor denne bondepolitikken også var preget av konflikter mellom ulike fraksjoner med motstridende synspunkter. Bak den felles enigheten som etter hvert ble etablert blant de politiske bøndene, var det noe som murret.

Bondepolitikken og haugianernes sentrale plass i den har blitt viet vesentlig oppmerksomhet av historikere.¹ Halvdan Koht vektlegger at haugianerne utgjorde en viktig del av bonderepresentasjonen på Stortinget helt fra 1814, og på 1830-tallet hadde de «heilt gått upp i bonde-opposisjonen.»² På lignende vis slår Sverre Steen fast at haugianerne «kom til å spille en stor rolle i Norges politiske liv særlig fra slutten av 1820-årene og utover», og at bondeopposisjonens ledersjikt var dominert av haugianere, deriblant bondehøvdingen Ole Gabriel Ueland.³ I nyere tid har Marthe Hommerstad gjort den grundigste studien av bondepolitikken frem mot etableringen av formannskapene i 1837.⁴ Hun vektlegger arbeidet som ble lagt ned for å komme frem til en konsensus blant bøndene, et fellesprogram som de aller fleste bønder kunne stille seg bak, inkludert haugianerne, og deretter viser hun hvordan bøndene mobiliserte for å sikre størst mulig representasjon på Stortinget på 1830-tallet. Bøndenes inntreden i politikken kan ses på som et forsiktig første skritt på veien i en demokratiseringsprosess, men der det

1 Dette gjelder imidlertid ikke alle. Jens Arup Seip nevner for eksempel bare så vidt haugianerne (i forbindelse med at Ole Gabriel Ueland var stemt frem av dem) i sin omtale av 1830-tallets bondeopposisjon, jf. Seip (1974, s. 148–158).

2 Koht 1926: 353.

3 Steen 1958: 120. Se også Merethe Roos' bidrag i denne boken.

4 Hommerstad 2012, 2014.

fortsatt var betydelige hindre på veien mot et reelt folkestyre.⁵ Blant annet fantes det sterke forestillinger mot et organisert partivesen. Knut Dørum har argumentert for at haugianerne var «formidlere av modernitet på flere områder», altså ikke bare på det økonomiske feltet, som mange historikere har undersøkt tidligere.⁶ Ifølge Dørum stilte haugianerne seg ofte i opposisjon til embetsmennene på et nasjonalt nivå, men i et lengre perspektiv og på lokalnivå var haugianerne og embetsmennene ofte på samme linje, særlig når det gjaldt økonomisk politikk. Bjørg Seland har på sin side undersøkt aspekter ved det organisatoriske apparatet rundt bøndene, og trekker linjer fra de haugianske vennsamfunnene via Thrane-bevegelsen til Søren Jaabæks bondevennforeninger.⁷ Trygve Riiser Gundersen er nok den som har gått lengst i å plassere haugianerne i sentrum for norsk bondebevegelse på det tidlige 1800-tallet: «Nesten alt nytt som kommer opp fra allmuemiljøene i første halvdel av 1800-tallet har i praksis en eller annen forbindelse til haugianerkulturen», skriver Gundersen.⁸ Selv den politiske mobiliseringen rundt en ytterliggående skikkelse som Peder Soelvold hadde «haugianerrøtter», hevder han.⁹

Spliden og splittelsen innad i den bondepolitiske bevegelsen var imidlertid kanskje mer betydelig enn det man tidligere har antatt. Som Hommerstad og andre har vært innom, fantes også deler av tidens politiske kultur som virket mot bondepolitisk samarbeid på 1800-tallets første halvdel.¹⁰ Ved å undersøke disse aspektene ved bondeopposisjonen etter 1814 nærmere og se dem i sammenheng, kan vi løfte frem noen nye perspektiver både på arven etter Hans Nielsen Hauge og på spørsmålet om hvorfor det tok så lang tid før man fikk en formalisert organisering og samling på venstresiden i Norge.

Bøndenes politiske program etter 1814

Noen lesere vil kanskje reagere på det skillet som blir tegnet opp i tittelen, mellom haugianere på den ene siden og liberale bønder på den andre. Det er i mange tilfeller krevende å avgjøre om enkeltrepresentanter på Stortinget

5 Hommerstad 2012: 279–281.

6 Dørum 2017: 78.

7 Seland 2018.

8 Gundersen 2022: 59.

9 Gundersen 2022: 59.

10 Se for eksempel Nymark (2020, s. 84–88), der tidens motstand mot partier og agitasjon diskuteres og settes inn i en større ideologisk sammenheng. Se også Seip (1981, s. 102–105).

var haugianere eller ikke, og ulike historikere har derfor konkludert med at alt fra 35 til 56 stortingsbønder mellom 1814 og 1880 var haugianere.¹¹ Til tross for den uklare statusen til flere politikere, vil jeg i dette kapitlet argumentere for at det fantes én fløy av bondepolitikken som var tydelig dominert av haugianske kjernesaker og tenkemåter, og en annen fløy som var preget av liberale idéstrømninger. Til den første fløyen hørte det store flertallet av bøndene til, både de som kom fra haugianske miljøer og de som ikke gjorde det. Også på den andre fløyen kunne det være representanter med haugiansk familiebakgrunn, som vanket i haugianske miljøer eller som ble stemt frem av haugianere, men dette preget deres politiske holdninger og prioriteringer i mindre grad. For å forklare dette nærmere, skal jeg starte med å grovt skissere opp det politiske fellesprogrammet som både haugianerne, de liberale og bøndene for øvrig kunne stille seg bak, og hvordan dette programmet var knyttet til både haugianske og liberale tenkemåter. Deretter skal jeg vise hvordan de liberale bøndene hadde standpunkter som gjorde at de skilte seg fra resten av bøndene og kanskje særlig fra de som var tungt influert av haugiansk tankegodt.

Bøndene var for det første opptatt av å begrense statlig innblanding i økonomien og folks dagligliv. Skattene skulle være lave, og for å få det til skulle staten driftes så billig som mulig. Samtidig var de opptatt av å oppheve en del gamle næringsprivilegier, blant annet innenfor handel, håndverk og sagbruk- og trelastnæringen. En minimumsstat som la til rette for næringsfrihet var helt i tråd med sentrale liberale idéer. For haugianerne var det imidlertid viktig å legge til rette for at det harde arbeidet deres skulle kunne bære frukter, at det skulle bli mulig å frembringe et overskudd som kunne reinvesteres for å skape nye virksomheter og arbeid for flere. På den måten kunne livssituasjonen til flere enkeltmennesker bli bedret. Gode gjerninger var for Hans Nielsen Hauge en helt sentral del av veien mot det overordnede målet om frelse.¹² Overraskende nok var enkelte haugianere, som Mikkil Grendahl, også for friere brennevinsbrenning på landsbygda, en viktig sak for mange bønder.¹³ Også bønder uten verken liberale prinsipper eller et haugiansk livssyn med hinsidige vyer kunne naturligvis stille

11 Dørum 2017: 79.

12 Se Nils Giljes bidrag i denne boken for en diskusjon om Hauges syn på handlingers plass i troen, og hvordan det skilte seg fra Luthers syn.

13 Hommerstad 2014: 116, 134. Flere toneangivende haugianere, som Ole Svanøe, gikk imidlertid mot en liberalisering av brennevinspolitikken, begrunnet i en bekymring for det økte misbruket, jf. Hommerstad (2015, s. 132–133).

seg bak en politikk som la til rette for at de satte igjen med mer penger etter at fogden hadde vært på besøk, men motivasjonen var da en litt annen.

Bøndene var også opptatt av selvstyre og autonomi på to hovedmåter. De ønsket å få på plass et lokalt politisk selvstyre, fordi de var lei av å bli overkjørt av statens representanter på bygda, som ikke hadde bøndenes beste for øye. Særlig haugianerne var opptatt av religiøs autonomi, ved at de – ettersom deres livssyn dreide seg rundt den personlige kristendommen – ønsket å holde prekenes og vekkelsesmøter uavhengig av den lokale presten. Dette var eksplisitt forbudt gjennom konventikkelplakaten fra 1741, en juridisk arv fra eneveldet som forbød legpredikanter å holde religiøse møter uten at en prest var til stede. Hans Nielsen Hauge hadde selv opplevd å bli fengslet og bøtelagt blant annet for brudd på denne forordningen.¹⁴ Den nye Grunnloven av 1814 innebar ingen endring på dette feltet; den hjemlet trykkefrihet, men ingen forsamlingsfrihet. Opphevelsen av forbudet mot religiøse forsamlinger ble haugianernes klart viktigste kampsak, men også de liberale ønsket å arbeide for mer religionsfrihet og lokalt selvstyre.

Men det var altså på ingen måte bare haugianerne og de liberale som kjempet for disse sakene. Gjennom omreisende agitatorer, politiske småskrifter og debatt i pressen ble disse tankene spredd i bondesamfunnet, særlig hjulpet frem av at de bygde videre på det tradisjonelt konfliktfylte motsetningsforholdet mellom bønder og embetsmenn. Også under det eneveldige styret før 1814 hadde fogder, sorenskrivere og prester blitt sett på som plagsomme og tidvis utro tjenere til den gode, ufeilbarlige kongen i København. For mange av bøndene var denne frigjøringen fra embetsmennes åk langt viktigere motivasjon enn de religiøse målene som drev haugianerne. Etter hvert ble det, som Marthe Hommerstad har vist, etablert en konsensus rundt de nevnte kampsakene, og de ble noe de aller fleste menn fra bondestanden med politiske ambisjoner kjempet for.¹⁵ Samtidig begynte flere og flere bønder å oppfordre sine stemmeberettigede standsfeller til å stemme på representanter fra sin egen stand. Det var ønsket om gjennomslag i disse sakene som gjorde at bøndene klarte å mobilisere til oppmøte ved valgurnene, hvilket førte til bondepolitikens virkelige gjennombrudd i form av de såkalte bondestortingene i 1833 og 1836/1837.

Til slutt vant denne brede alliansen mellom bøndene frem gjennom innføringen av formannskapslovene i 1837, som opprettet det vi i dag kaller

¹⁴ For en nyere gjennomgang av Hauges forhold til konventikkelplakaten, se Supphellen (2021).

¹⁵ Hommerstad 2014.

kommunestyre, og gjennom opphevelsen av konventikkelplakaten i 1842. I tillegg ble næringslivet gradvis liberalisert på flere måter: håndverksloven av 1839 utfaset laugsystemet, handelsloven av 1842 fjernet privilegiene for handel innenlands, og fra 1850-tallet av ble sagbruksprivilegiene gradvis opphevet.

Men hva var de haugianske bøndenes politiske grunnsyn, hvis vi ser bort fra disse kampsakene? Kan de også betegnes som liberalister, fordi de argumenterte for næringsfrihet og en minimumsstat, lokalt selvstyre og religionsfrihet? Nei, det kan de ikke uten videre. Ser vi nærmere på hva både haugianerne og bøndene flest kjempet for, så blir det klart at det var saker som i all hovedsak angikk dem selv. De var verken prinsipielle økonomiske liberalister, frisinne demokrater eller utpreget religiøst tolerante. Haugianske bønder kunne, i likhet med særlig storbøndene på Østlandet og i Trøndelag, for eksempel kjempe for tollbarrierer for å beskytte egen kornproduksjon. Særlig positive til stemmerettsreform var de generelt ikke. Og i diskusjonene rundt opphevelsen av jødeparagrafen, der flere toneangivende haugianere markerte seg som skarpe motstandere av å slippe jøder inn i det norske riket, viste de helt tydelig at den friheten til å utøve sin religion i fred som de kjempet for, hadde sine klare begrensninger.¹⁶

Med andre ord var det mer snakk om et sammenfall mellom en del klassisk liberale standpunkt og bøndenes standpunkter, snarere enn at flertallet av bøndene var utpreget liberale. Som Ernst Sars skriver, ikke uten brodd mot en bondebevegelse han så på som i overkant sneversynt sammenlignet med hans samtidige Venstre, fortsatte bondeopposisjonen på Stortinget også utover 1840-tallet å «drive klasse-, ikke princip-politik».¹⁷ Denne oppfatningen har flere historikere etter Sars delt, deriblant Jens Arup Seip, om omtaler bondepolitikken som «samlet om de nære ting» og «en klar klassepolitikk, uten synderlig kamuflasje».¹⁸ Bjørg Seland frembringer imidlertid flere nyanser ved å påpeke at vi kan «følge ei linje gjennom mykje av bondepolitikken, der eklektisk liberalisme, offentlig sparing og kommunalisme utgjør hovudelementa i ein større heilskap».¹⁹

I det som ofte bredt defineres som bondeopposisjonen på 1830- og 40-tallet, fantes det imidlertid enkelte som passer merkelappen «liberal»

16 Skullerud 1971: 113–128.

17 Sars 1913: 390.

18 Seip 1974: 156.

19 Seland 2018: 105. Se Hommerstad (2012, s. 21–26) for en grundig gjennomgang av litteraturen om bondepolitikken på 1800-tallets første halvdel.

mer enn andre. Det var noen som ønsket å skape en bred, mer fastsatt politisk bevegelse bestående av bønder og liberale byborgere, med mål om å trumfe embetsmennenes dominante stilling i statsstyrelsen på både lokalt og nasjonalt nivå. Og da nærmer vi oss den spenningen innad i bondepolitikken som er dette kapittelets anliggende. Men før vi går inn på det, må vi se nærmere på hvordan en del sentrale aspekter ved den politiske kulturen virket mot politisk samling og samarbeid.

En individualistisk politisk kultur

Med politisk kultur mener vi de normene, holdningene, symbolene og praksisene som har innvirkning på politisk handling, styring og legitimitet. Et av de rådende idealene i politikken i årene etter 1814 var *uavhengighet*.²⁰ Politiske aktører, både velgere og representanter, skulle følge sin egen overbevisning og forstand når de tok stilling til politiske spørsmål. Det var den eneste måten folkets vilje kunne komme til syne rent og ubesudlet, mente mange. Dette er også en del av bakgrunnen for at eiendom ble satt som det sentrale kriteriet for å stemme ved valg og møte i Stortinget. Uten et sikkert levebrød var man mer mottagelig for å bli overbevist av andre ting enn fornuften og de beste argumentene, for eksempel gjennom bestikkelser. Dette uavhengighetsidealet ble også brukt av bøndene i deres argumentasjon for hvorfor man måtte stemme frem bønder fremfor embetsmenn. Man kunne ikke stole på at statens tjenere ville følge sin fornuft i enhver situasjon. For det første var de avhengige av kongen for karriereopprykk.²¹ Og for det andre ble det sett på som potensielt problematisk at embetsmennene på samme tid dominerte Stortinget og fikk sin lønn fastsatt av samme institusjon.

Dette uavhengighetsidealet ble et problem for de som ønsket mer politisk samarbeid, enten det var rent bondepolitisk eller med et mer vidtgående liberalt program som både bøndene og deler av borgerskapet og embetsstanden kunne stille seg bak. Et partivesen, der synspunkter og stemmegivning blir avgjort og avklart på forhånd, sto nemlig som en direkte motsetning til dette idealet.²² Det var med andre ord mange som hadde betydelige motforestillinger mot at bøndene mobiliserte og kom til

20 Nymark 2020: 67–78.

21 De fleste embetsmenn, med unntak av blant andre statsrådene, biskoper, amtmenn og høyere offiserer, var riktignok gjort uavsettelige uten lov og dom gjennom Grunnlovens paragraf 22.

22 Nymark 2020: 84–88.

enighet om de tidligere nevnte tre sentrale sakene, etablering av formannskaper, fjerning av konventikkelplakaten og fjerning av visse næringsprivilegier. Den typen forhåndsavklaring og agitasjon for visse politiske saker var uønsket, selvfølgelig særlig blant dem som var uenige.

Bondepolitisk samarbeid ble med andre ord ikke bare motarbeidet av indre uenighet mellom bøndene. Sentrale deler av tidens politiske kultur jobbet også mot en slik samling. Dette er en viktig forklaring på hvorfor det tok så lang tid før det ble etablert en varig, slagkraftig politisk venstrebevegelse i Norge. Det var først med Reformforeningen av 1859, ledet av Ole Gabriel Ueland og Johan Sverdrup, man fikk til et slikt formalisert samarbeid mellom bøndene og den fremvoksende liberale middelklassen, men selv da møtte et slikt partiprojekt sterk motstand.²³

Noe lignende var ikke utenkelig på 1820- og 1830-tallet, men det var betydelige politisk-kulturelle hindre på plass mot det. For det fantes noen i de første tiårene etter 1814 som så det i sin interesse å få til mer samarbeid blant de som stilte seg i opposisjon til embetsmannsstyret. En sentral skikkelse her var Jonas Anton Hielm. Som jurist og redaktør av *Det norske Nationalblad* var han en av dem som testet den nye trykkefrihetens grenser i størst grad årene rett etter 1814. Det kostet ham både jobben som regjeringsadvokat og førte til at bladet hans måtte legges ned i 1821. Etter et par år der han lå lavt, var han igjen klar for å trå inn i offentligheten igjen i 1830. Da ble han valgt inn som stortingsrepresentant for Smaalenenes Amt. Ved Stortinget i 1833 inntok han en lederrolle for opposisjonen, og det ble tidvis snakket om den «Hielm'ske opposisjon».

Hielm forsøkte å etablere kontaktpunkter mellom bøndene og liberale patrioter som han selv, som ønsket at Stortinget skulle være gravitasjonspunktet i norsk politikk fremfor regjeringskontorene i Christiania og på Stockholms slott. Blant representantene som sto nær Hielm på 1830-tallet var de liberale bøndene John Neergaard, Peder Fauchald og Ingebrigt Sæter. Alle disse var til stede under de mer eller mindre faste møtene som ble kalt «den hemmelige direksjon» under Stortinget i 1833, der også folk som Henrik Wergeland og den mer moderat-konservative bonden Ole Gabriel Ueland møtte. Det er også mulig at Hielm hjalp John Neergaard med å skrive og få utgitt den kjente politiske pamfletten *Ola-boka*, som

---

23 Langholm 1975; Seip 1981: 105.

regnes som en av de viktigste årsakene til den økte bonderepresentasjonen på Stortinget i 1833.²⁴

Neergaard er særlig interessant i denne sammenhengen fordi han, i likhet med Sæter, ikke kan betegnes som haugianer selv, men samtidig hadde røtter i haugianske miljøer og ble støttet og stemt frem av dem.²⁵ En lignende merkelapp kan også plasseres på Ueland, men han hadde ikke det samme liberale utsynet som Neergaard, Sæter og Fauchald.²⁶ Ueland sto snarere for en gjennomført sparelinje, og han ble nokså raskt den fremste representanten for den fløyen av bondepolitikken som i all hovedsak var opptatt av å verne om bøndernes interesser og som engasjerte seg lite i øvrige politiske saker.²⁷ Menn som Neergaard og Sæter kunne få støtte fra haugianske miljøer fordi de kjempet for bøndernes felles kjernesaker, som oppheving av næringsprivilegier, fjerning av konventikkelpakaten og opprettelse av formannskaper. Men de hadde ikke noe bundet mandat, og da de først var valgt inn på Stortinget, sto de fritt til å engasjere seg i andre saker også. Disse liberale bønderne la heller ikke nødvendigvis samme argumentasjon til grunn for at de engasjerte seg i fellessakene som haugianerne. Sæters syn på allmuens religiøsitet og konventikkelpakaten er talende i så måte. I et brev til broren Peder Sæter i 1836 uttrykte han at haugiansk forkynnelse på bygda kunne føre mye godt med seg, men han var samtidig overbevist om at det kunne bli for mye av det gode: Det kunne se ut til «at Folk som henger hart ved sværmeriske Følelser, ikke alene ere selv uimodtagelige for Oplysning og den deraf følgende Aandsdannelse, men endog modvirke samme, hvilket vi her have Exempler paa daglig, endog i Thinget».²⁸ Til tross for denne skepsisen mot haugiansk religiøst svermeri var han fortsatt sterkt imot konventikkelpakaten, ettersom den både krenket de grunnleggende borgerrettighetene han som liberaler satte så høyt og ga for mye makt til presteskapet.²⁹

24 Skjæveland 2022.

25 For mer om Neergaards virke som agitator og politiker, samt hans forhold til Hauge-bevegelsen, se Farstad (2019, s. 41–42, 44–45, 111–124). Se også Koht (1926, s. 353).

26 Det har vært en del uenighet blant historikere om hva Ueland skal kategoriseres som. Olav Golf (1996, s. 140) argumenterer for at Ueland var haugianer, og går dermed imot Ueland-biografen Arne Bergsgård, som slår fast at Ueland var en lystig, musikkglad mann som ga barna sine instrumenter og lot dem spille kort og dra på dans – og «Slikt ville vel aldri ein haugianar ha gjort» (Bergsgård, 1932, s. 17).

27 For en oppsummering av Uelands politiske utsyn og prioriteringer, se for eksempel Svendsen (2022a).

28 RA/S-6117/1/Id/L0031/66. Brev fra Ingebrigt Sæter til Peder Sæter, 18.4.1836. Avskrift ved Arne Bergsgård. Se også omtale i Krokann (1937, s. 147–148). Helt konkret kommenterte han på at den haugianske legpredikanten Elling Eielsen hadde reist fra gård til gård i Sæters hjembygd Oppdal «og holdt mange Opbyggelige Sammenkomster», til dels for de samme menneskene hver dag.

29 Krokann 1937: 148.

Vi vet ikke så mye om hva de diskuterte under de uformelle møtene i «den hemmelige direksjon», men vi kan trygt anta at de diskuterte lovforslag og stemmegivning. Vi har imidlertid et generelt kildeproblem her, som går ut over det at disse møtene foregikk muntlig. Det var veldig lite diskusjon i tidens aviser og tidsskrifter rundt politisk samarbeid innad i opposisjonen. Antagelig sørget normene mot partivirksomhet for at det ikke var noen som var så dristige at de åpent gikk ut med at dette var noe de ønsket. Det ville være en rask vei til å delegitimere seg selv som ansvarlig politisk aktør. At møtene i forbindelse med Stortinget i 1833 nettopp ble stemplet som hemmelige, understøtter dette. Vi må derfor lette litt i skyggene her, vi må en del tilfeller se på hva de *gjorde* fremfor hva de *skrev*. På lignende vis vet vi lite om folk som John Neergaards og Peder Soelvolds omreisende agitatorvirksomhet, der bøndene fikk hjemmebesøk, og der de ble oppfordret til å stemme frem andre bønder.

Det vi i alle fall kan slå fast er at noe formalisert samarbeid aldri ble etablert. Vi kan også slå fast at Hielm fikk lite støtte for sine forslag i Stortinget i bytte mot det bifall han og andre liberale borgere ga bøndene når det gjaldt deres kjernesaker. Hielm ønsket reformer på en rekke områder, for eksempel innenfor universitetet og fengselsvesenet. Særlig var Hielm opp-tatt av konstitusjonelle forhold rundt unionen, der han ønsket full likestilling mellom Norge og Sverige. Men bøndene avfeide det meste av Hielms initiativer på grunn av deres skepsis mot større stat og økte skatter. Noen unntak fantes det likevel. Enkelte utpreget liberale bønder, som de nevnte Neergaard, Fauchald og Sæter, ønsket i likhet med Hielm og Wergeland en oppheving av jødeparagrafen allerede tidlig på 1840-tallet.³⁰ Visse haugianere, som presse mannen Sylvester Sivertson, støttet også kampen mot utestengelsen av jødene, mens stortingsmannen Mikkel Grendahl også var for en mer prinsipiell religionsfrihet.³¹ Men en slik sak var det vanskelig å få flertallet av bøndene med på, særlig siden bondelederen Ueland stilte seg så kraftig i opposisjon til endringsforslagene.

30 Svendsen 2022b; Tretvik 2022.

31 Grendahl blir trukket frem som én av tre bønder, sammen med Neergaard og Sæter, som var for en religions liberalisering som gikk lenger enn oppheving av konventikkelplakaten, jf. Skullerud (1971, s. 123). For mer om Sivertson og jødeparagrafen, se Mendelsohn (2019, s. 70). En del har også påpekt at Ingebrigt Sæter kom fra et haugiansk miljø (se for eksempel Skullerud, 1971, s. 117–118), men verken hans stemmegivning eller proposisjoner på Stortinget, og heller ikke hans private korrespondanse, gir noen indikasjon på at dette har preget hans standpunkter i særlig grad. Sæter var sammen med Fauchald den av bøndene på 1830-tallet som var mest påvirket av liberalt tankegodt.

Det som også er klart, er at de som arbeidet for samarbeid på 1830-tallet brøt med en del etablerte normer mot politisk organisering. På den måten var de muligens med å berede grunnen for organisasjonslivet som blomstret fra 1840-tallet av, inkludert Thrane-bevegelsen, som antageligvis hadde blitt enda kraftigere fordømt og forfulgt om den hadde oppstått femten tidligere enn den gjorde.

Skole- og opplysningspolitikken som konfliktarena mellom haugianere og andre politiske bønder

Som nevnt var det ifølge tidens politiske tenkning helt avgjørende at deltagerne i politikken besatt evnen til å forstå hva som var fornuftig. Eiendom var ikke nødvendigvis en garanti for det. Bøndene hadde eiendom, og oppfylte dermed det viktigste kriteriet for uavhengighet. Christian Magnus Falsen var en av flere som opphøyet odelsbonden og satte han i sentrum for den norske nasjon.³² Men etter å ha observert bøndenes oppførsel på Stortinget og i avisdebattene i årene etter 1814, begynte flere embetsmenn å argumentere for at opplysning og utdanning også var krav for å regnes som reelt uavhengig og kvalifisert til medborgerskap. Uten tilstrekkelig intellektuell kapasitet kunne man bli forledet av de svakere argumenter. Særlig i møte med den intensiverte bondeopposisjonen på 1830-tallet begynte en del embetsmenn å vektlegge dannelse fremfor eiendom som nøkkelen til uavhengighet og som det sentrale i konstitueringen av en medborger. Kravet om dannelse for å regnes som uavhengig ble antagelig enda sterkere i Norge enn andre steder i Europa fordi landet hadde en betydelig selveiende bondestand med politiske rettigheter, samtidig som borgerskapet var begrenset. Bøndene ble inkludert i det politiske liv i 1814. Men i tiårene som fulgte ble det viktig å begrense deres innflytelse.

Blant dem som ønsket å ta lederskapet i 1830-årenes nye politiske landskap, var de unge studentene fra embetsstanden som utgjorde den såkalte intelligenskretsen. Menn som Johan Sebastian Welhaven, Frederik Stang og Anton Martin Schweigaard skulle senere innta sentrale posisjoner i politikken, academia og kulturlivet, men allerede som unge studenter på 1830-tallet begynte de å formulere et program der de satte seg selv som

32 Evju 2015.

folkets oppdragere og formyndere. I 1835 skrev Welhaven i tidsskriftet *Vidar* at de lavere klassene måtte «forædles» for å holde «Raaheden i Tømme».³³ Foredlingen måtte komme ovenfra, fra opplyste medlemmer av hans egen stand. Den senere statsministeren Frederik Stang var klar på at folkets vilje burde og til slutt ville skinne gjennom i politikken, og at kongen og regjeringen måtte tilpasse seg den. Betingelsen for at folkeviljen skulle vinne frem i politikken var imidlertid at den ble «luttret og modereret».³⁴ Moderasjonen måtte folk som han selv stå for. Intensjonene var helt sikkert delvis gode, men i dette programmet lå det også et mål om å befeste embetsstandens posisjon som den statsbærende samfunnsgruppen. Implisitt ble dermed også andre grupper nedvurdert. Ifølge Jens Arup Seip var intelligenskretsens liberalisme, sammenlignet med den mer opposisjonelle liberalismen som dominerte de første femten årene etter 1814, «ikke lenger en politisk doktrin hos menn som må kjempe friheten frem, eller stå i giv akt for å forsvare den. Den er i 30-årenes Norge, hos Frederik Stang og hans krets, en doktrin for en klasse som *har* friheten, *sitter* med den, og gjerne vil sitte i fred».³⁵

Det var flere svar på denne utfordringen med uavhengighetskravet. Bøndenes svar frem til da hadde, litt satt på spissen, ofte vært at de holdt seg utenfor politikkområdene som de ikke hadde greie på eller som ikke angikk dem selv. Husmannssønnen Peder Soelvold hadde et annet svar. Han var redaktør av bondebladet *Statsborgeren*, som mellom 1831 og 1835 var opposisjonens viktigste forum, til tross for at det ofte ble utskjelt for sine konfronterende angrep mot embetsstanden. For Soelvold var det helt avgjørende at bøndene måtte settes i stand til å ta lederrollen i den unge staten. Det viktigste i både Soelvolds og John Neergaards opplysningsprosjekt var *politisk vekkelse* av bondestanden. «Folkeoplysningen er Frihedens sikreste Værn og Uvidenhedens farligste Fiende», skrev Soelvold i *Statsborgeren* under pseudonymet «Hagbarth».³⁶ Haugianerne var også opptatt av opplysning, tidvis også på rent verdslige områder, men deres vekkelingsprosjekt var religiøst begrunnet og i siste instans med hinsidige mål. Den generelt sterke vektleggingen av religiøs opplysning innad i bondestanden ble av Soelvold sett på som et direkte hinder for hans store mål: bondepolitikens

33 «Christianias Vinter- og Sommer-Dvale», se Welhaven (1991, s. 204).

34 Fra avhandlingen «Om Statsraadens Deeltagelse i Storthingets Forhandlinger» fra 1835, sitert i Seip (1945, s. 57).

35 Seip 1945: 58.

36 *Statsborgeren* 15.2.1835: 56.

realisasjon og det endelige bruddet med embetsmennenes åk. Soelvold og hans meningsfeller på den mest innbitte venstrefløyen av bondepolitikken ønsket å realisere en stat styrt på nordmennenes premisser og ikke de danske embetsmennenes.

I 1832 kom Soelvold med en anbefaling om hva slags menn bøndene burde stemme på ved stortingsvalg. De første anbefalingene var helt i tråd med Neergaards politiske katekisme *Ola-boka*: «vælg blot retskafne, uafhængige, Frihed og Fædreland elskende Mænd til Storthinget, og da skulle Lovene blive simple og etter Folkets Tarv, Skattene blive saa smaa, som Statsforvaltningen nogenlunde taaler det, og Regjeringens Medlemmer bleve dragne til Ansvar, naar de ei have opfyldt deres Pligter.»³⁷ Soelvold advarte derfor mot å stemme på embetsmenn med pengeproblemer, embetsmenn som kunne avsettes av kongen, eller embetsmenn som på samme tid hadde for liten inntekt, for mange barn, for lite hjerte og mye klokskap. Heller ingen adelige burde bøndene stemme frem. Alt dette var helt standard tankegodt blant bondeopposisjonen. Men så kom det overraskende: «For vor Fornufts Skyld ingen av den haugiansk-vexel-sundtiske Planteskole for Galenskab og Tungsind» burde velges til representanter på tinget.³⁸

Nøyaktig hva Soelvold mente med denne passasjen er litt krevende å slå fast sikkert, men det fremstår rimelig klart at Soelvold ikke hadde mye til overs for haugianerne. Vexel henviser her muligens til Wilhelm Andreas Wexels, som både hadde kontakt med den danske presten Nikolai Grundtvig og flere haugianske vennsamfunn, og som kjempet for innføring av folkehøgskoler i grundtvigiansk ånd i Norge.³⁹ Det «sundtiske» kan kanskje referere til Christian Sund, en haugianer hvis hjem fungerte som et legmannskristelig samlingspunkt på Vang ved Hamar.⁴⁰

Men hva var det Soelvold hadde imot haugianerne? Det kom frem i en artikkel som sto på trykk i *Statsborgeren* tre år etter publikasjonen av *Nogle Ord om Storthingsvalg*. I artikkelen «Tale til Norges bønder af deres Ven Hagbarth» startet Soelvold med å ramse opp eksempler på hvordan det norske folk hadde blitt undertrykt under det eneveldige styret fra København før 1814. Deretter skrev han:

37 Soelvold 1832: 26–27.

38 Soelvold 1832: 27–28.

39 For mer om Wexels og hans kontakt med Grundtvig og norske haugianere, se Golf (2001). Wexels, som først og fremst var grundtvigianer, kom etter hvert i en krevende mellomposisjon da haugianerne vendte seg vekk fra Grundtvig etter publiseringen av sistnevntes pamflett «Kirkens Gienmæle» i 1825, jf. Golf (2001, s. 133–135).

40 For mer om Sund, se Heggteveit (1912–1920, s. 39–45).

Disse, siger jeg, og mange flere af den norske Nations Ulykker kunne aldrig have været taalte i vort herlige Fædreneland, naar ikke Uvidenheden havde beskyttet dem. Hvis Normanden havde besiddet mere Oplysning, saa vilde den almindelig Fornuft have standset Danerhoffet i dets første Skridt paa Undertrykkelsesbanen, og de Lænker, som det danske Aristokrati beredte som, ville ha været sønderbrudte over dets Hoved, i stedet for at binde vore Hænder.⁴¹

Og han understreket: «Uvidenheden er Kilden til Nationernes største Onder, til de Onder, der stedse styrtede Folkene i Fordærvelse, og gjorde deres Undertrykkelse sikker.»⁴² Den stille aksepten for eneveldets overtramp var det ultimate beviset på at bøndenes måtte myndiggjøres: «*der gives aldrig nogen fri Regjering uden Oplysning*».⁴³ Inspirasjonen fra Immanuel Kant, som Soelvold hadde lest, skinte gjennom.⁴⁴ For Kant var opplysning og offentlig bruk av fornuften veien ut av menneskets selvpåførte umyndighet.⁴⁵

Men hvordan kom mangelen på opplysning til syne i Soelvolds samtid, slik han så det? Det var todelt: «Religionssværmeriet takker uvidenheden for sin Anseelse, og Embetsaristokratiet takker den for sin Vælde.»⁴⁶ Den sterke religiøsiteten bidro altså lite til reell opplysning. Prestene på sin side bidro til å holde bondestanden nede ved å opprettholde et hierarkisk samfunnssyn, der konge og øvrighet i form av embetsmenn ble sett på som nærmest guddommelig innsatte. Dette kunne ikke bøndene akseptere lenger.⁴⁷ Her ser vi at Soelvold og Ingebrigt Sæter var klart på linje i sitt syn på allmuens religiøsitet som et hinder for opplysning. Forskjellen var at Soelvold ytret dette offentlig, mens Sæter uttalte seg i et privatbrev. I tillegg gikk Soelvold lenger. Akkurat dette med prestenes dominans var ikke nødvendigvis i strid med haugianernes syn, men fra og med dette punktet beveget teksten seg i en retning som enkelte av Hauges disipler antagelig reagerte sterkt på. Soelvold uttrykte nemlig helt tydelig at religionsopplæringen i forbindelse med konfirmasjonen spilte en helt perifer rolle. Det hadde skjedd flere fremskritt i bøndenes opplysning, men

41 *Statsborgeren* 15.2.1835: 50.

42 *Statsborgeren* 15.2.1835: 50.

43 *Statsborgeren* 15.2.1835: 51. Uthevet i original.

44 Soelvold klarte å skaffe seg lånerett ved Universitetsbiblioteket i Christiania, til tross for at han ikke var student. Der lånte han blant annet tekster av Immanuel Kant, jf. Høverstad (1930, s. 162–165).

45 Kants oppfatninger om offentlighet og opplysning ble tydeligst formulert i hans artikkel «Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung», i *Berlinische Monatsschrift* i 1784. For norsk oversettelse, se Kant (2003).

46 *Statsborgeren* 15.2.1835: 50.

47 *Statsborgeren* 15.2.1835: 51.

prestenes dogmatiske undervisning i Pontoppidans forklaring hadde gjort lite godt. I en tidligere artikkel hadde Soelvold uttalt at religionslærebøkene, representert ved Luthers katekisme, Pontoppidans forklaring og Thomas Kingos salmebok, var et «Gudfrygtighedens Bibliothek» som kun kunne «vække et Slags dunkel pietistisk Religiositet».⁴⁸ Man kunne få til så mye mer, mente Soelvold.

Søndagene kunne for eksempel brukes til noe nyttig etter at man hadde vært i kirken, mente Soelvold. Det var en god dag til voksenopplæring. Og det var ikke stille religiøs kontemplasjon Soelvold så for seg:

Underviser hverandre da i Regning og Skrivning! forelæser hverandre da Aviser og nyttige Bøger; samtaler da med hverandre om Eders Kommuneanliggender, Eders Sysler, og de Gjenstande, som Eders Avisers eller Bøgers Læsning maatte give Anledning til; over Eder da i at debattere over adskillige Spørgsmaale, hvis grundige Besvarelse maatte interessere Eder; holder Taler ved forskjellige Leiligheder, og søger at gjøre Eder brugbare til Alt, hvad der henhører til det offentlige Liv, hvilket er af saa høi Vigtighed for den konstitutionelle Statsborger.⁴⁹

Og det gjorde ikke noe om debattene ikke var lærde – dette var trening i bruk av forstanden som ville løfte bondens dannelse og opplysningsnivå. Dette var langt bedre enn å drive med kortspill og brennevinsdrikk.⁵⁰ Akkurat det kunne vel haugianerne si seg enige i. Det må nevnes at Soelvold på ingen måte var den første til å foreslå en slik sekulær søndagsskole. Allerede fra 1803 hadde Sivert Aarflot i Volda brukt hviledagen til å spre ny kunnskap, særlig om forbedring av jordbruket, men også om naturvitenskap, geografi og historie.⁵¹

Men Soelvolds angrep på konfirmasjonsundervisningen var vanskeligere å svelge. Flere av stortingsmennene fra landdistriktene mottok kraftige signaler fra velgerne sine om å verne om Pontoppidan og konfirmasjonsundervisningen.⁵² Generelt så mange bønder, inkludert haugianere, med skepsis på en for betydelig utbygging av skolevesenet. Flere anerkjente de store fordelene på lengre sikt med å utdanne barna på bygda, men frykten for at en utvidelse ville føre til økte skatter, gjorde jobben vanskelig. Det

48 *Statsborgeren* 22.1.1832: 238. Høverstad (1930, s. 250) tilskrev denne artikkelen, titulert «Almuens Kultur» til Soelvold. Artikkelen ble delvis imøtegått av Nicolai Wergeland i hans artikkelserie «Anmærkninger angaaende Kirke- og Underviisningsvæsenet» i *Statsborgeren* (19.2.1832 og 26.2.1832).

49 *Statsborgeren* 15.2.1835: 53.

50 *Statsborgeren* 15.2.1835: 54.

51 Nerbøvik 2004: 16–17.

52 Høverstad 1930: 250.

var også grunnen til at den nye loven om allmueskoler som kom i 1827 hadde så lave minimumskrav.⁵³ Loven anbefalte fast skole minimum tre måneder i året, men prestegjeldene kunne søke om unntak dersom det var vanskelig å få til. Enkelte historikere har også hevdet at haugianerne var et hinder her, ettersom deres store mål om å sikre gudfryktigheten ikke var avhengig av en offentlig finansiert skole.⁵⁴ Det er nok en for enkel fremstilling – haugianerne var utvilsomt også interessert i spredning av sekulær kunnskap. Blant annet fikk den haugianske husmannssønnen Tomas Olsen Amle fremmet et ambisiøst forslag til ny allmueskolelov på Stortinget i 1816.⁵⁵ Samtidig er det klart at haugianere flest ikke vektla politisk opplysning like tungt som Soelvold og hans meningsfeller. Det var det nok også kun et fåtall av bøndene på Stortinget som gjorde. Men på dette feltet hadde Soelvold i det minste delvis støtte i John Neergaard, som selv om han var en del av haugianske miljøer, ikke delte alt deres tankegods.⁵⁶ Ifølge Halvdan Koht syntes Neergaard «pietistane var for myrke og la for lite vinn paa god borgarleg opplysning».⁵⁷ Neergaard forsvarte haugianerne ved flere anledninger, og han så selv på Hauge som en stor mann, men han ønsket altså å gå lenger enn de fleste haugianere når det gjaldt den politiske vekselen av bondestanden.

Etter hvert ble også Soelvolds harde linje mot haugianerne et problem for bondeopposisjonen som helhet. Den utbredte religiøsiteten blant bøndene og haugianernes fremtredende rolle på både Stortinget og i bygdene, gjorde at den sterke ordbruken mot både høy- og lavkristelighet bidro til for mye splittelse i en offentlighet der konsensus var idealet. Til slutt vendte både en stor andel av bøndene og embetsmennene seg mot *Statsborgeren*. En av anførerne var den haugianske presse mannen Sylvester Sivertson, en tidligere medarbeider i *Statsborgeren* som kritiserte Soelvold i krasse ordelag i en artikkelserie i *Morgenbladet* i 1835.⁵⁸ Soelvold selv måtte på samme tid trekke seg som redaktør etter en serie med rettssaker der han ble dømt for injurier.⁵⁹

53 Hommerstad 2015: 164–175.

54 Høverstad 1918: 366.

55 Hommerstad 2015: 165. Forslaget ble fremmet gjennom den haugianske bonderepresentanten Torger Næss. Amle hadde som husmannssønn verken stemmerett eller mulighet til å bli stemt frem til Stortinget.

56 Farstad 2019: 123–124.

57 Koht 1906: 79.

58 Artikkelsen ble senere utgitt som et særtrykk, se Sivertson (1835). Se også Nymark (2018) for mer om motstanden mot Soelvold.

59 Nymark 2014: 81–113.

Helt isolert ble imidlertid Soelvold ikke. Han beholdt vennskapet blant annet med Ingebrigt Sæter, og han fikk advokathjelp av Jonas Anton Hielm i ankesakene, der han ble frikjent. Francis Sejersted har påpekt at verken Soelvold eller John Neergaard var representative for bondeopposisjonen som helhet.⁶⁰ De skarpe reaksjonene mot Soelvold og bladet hans, som nettopp hevdet å være hele bondeopposisjonens talerør, indikerer nettopp dette. Samtidig kan ikke Soelvold betraktes som en ensom, ytterliggående skikkelse. Snarere var han en representant for en uregjerlig venstrefløy av den store bondebevegelsen, en fløy som tapte i kampen mot den mer moderate og lavmælte linjen som blant andre den store bondeføreren Ole Gabriel Ueland sto for. Den mer forsiktige bondepolitikken var også bedre tilpasset det store flertallet av de haugianske bøndenes politiske ståsted.

Konklusjon

Ifølge Soelvold måtte opplysningsarbeidet dreie seg om helt andre ting enn religiøs vekking; skolen skulle være en arena for opplæring i borgerlige rettigheter, dyder og plikter. Hvis bondestanden skulle bli reelle statsborgere som bidro til å styre og forme samfunnet, måtte de myndiggjøres gjennom opplysning. Soelvold hadde liten tro på kirken og de haugianske vennsamfunnene som arenaer for fritenkning. Snarere tvert imot kunne de ifølge ham være hindre. Vi kan illustrere dette med tre av Adolph Tiedemands malerier av fra bondesamfunnet, som riktignok ble malt omtrent tjue år etter Soelvolds mest aktive periode i offentligheten. Soelvold idealbonde skulle verken være en av *Fanatikerne* (malt i 1866) eller en av de mer typisk avmålte *Haugianerne* (malt i 1848), men en selvsikker, selvbevisst bonde som brukte fritiden sin på fordyping i statstenkning, politiske diskusjoner og samfunnsmessig engasjement. De *Politiserende bønder* (malt i 1849) var Soelvolds ideal.

Disse typene kan også illustrere noe av den splittelsen innad i bondebevegelsen som jeg har forsøkt å skissere opp i dette kapittelet. Det fantes en gruppe bønder som så på seg selv som medborgere som så ut over landsbygdas grenser, som ønsket å sette seg selv i førerretet for den unge norske staten. For denne gruppen var de andre bøndene preget av et for snevert fokus på enten rene bondesaker eller på hinsidig frelse. Denne andre gruppen bønder, som i større grad enn den første kan knyttes til

60 Sejersted 1978: 342.

Hauge-bevegelsen, var på sin side lite interesserte, enn så lenge, i et videre utsyn. For dem var det viktigste nettopp å ivareta og sikre sine egne interesser og kjernesaker i en embetsmannsdominert politisk virkelighet før man kunne tenke på å bli en statsbærende klasse. I lys av denne splittelsen er det ikke så rart at det tok litt tid før man fikk på plass en virkelig varig bondepolitisk organisering i Norge.

Referanser

- Bergsgård, A. (1932). *Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken 1*. Aschehoug.
- Dorum, K. (2017). Haugianerne i norsk politikk på 1800-tallet. I K. Dorum & H. K. Sødal (Red.), *Hans Nielsen Hauge: Fra samfunnsfiende til ikon* (s. 76–103). Cappelen Damm Akademisk.
- Evju, H. (2015). En klassisk republikaner i det tidlige 1800-tallets Norge: Christian Magnus Falsen og «Norges Odelsret, med Hensyn paa Rigets Constitution». I O. A. Storsveen, A. Pedersen & B. Frydenlund (Red.), *Smak av frihet: 1814 Grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring* (s. 139–176). Scandinavian Academic Press.
- Farstad, E. M. (2019). *Myndige bønder frå Romsdals amt 1833–1842: Ein nærstudie av seks stortingsrepresentantar og verknaden av haugerørsla* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-72302>
- Golf, O. (1996). *Haugebevegelse og folkeopplysning 1800–1860: Utgitt i forbindelse med Haugejubiléet i 1996*. Universitetet i Oslo, Pedagogisk forskningsinstitutt.
- Golf, O. (2001). «Giv mig, Gud, en Salmetunge»: Norgesvennen Grundtvig. Lunde.
- Gundersen, T. R. (2022). *Haugianerne. Enevelde og undergrunn 1795–1799*. Cappelen Damm.
- Heggveit, H. G. (1912–1920). *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede: Et Bidrag til dens Historie. Bd. 2. Haugianismens Tid – Anden Halvdel 1821–1850*. Cammermeyer.
- Hommerstad, M. (2012). *Politiske bønder: Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Hommerstad, M. (2014). *Politiske bønder: Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Scandinavian Academic Press.
- Hommerstad, M. (2015). «de stridende Partier, [om] jeg maa bruge det Udtryk» – Politisk integrasjon og bøndenes partipolitikk etter 1814. I O. A. Storsveen, A. Pedersen & B. Frydenlund (Red.), *Smak av frihet: 1814 Grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring* (s. 101–138). Scandinavian Academic Press.
- Høverstad, T. (1918). *Norsk skulesoga: Bd. 1. Det store interregnum 1739–1827*. Steenske forlag.
- Høverstad, T. (1930). *Norsk skulesoga: Bd. 2. Frå einevelde til folkestyre 1814–1842*. Steenske forlag.
- Kant, I. (2003). Besvarelse av spørsmålet: Hva er opplysning. I J. G. Hamann, *Opplysning og kors* (Ø. Skar, Overs.). Aschehoug.
- Koht, H. (1906). *Bondestrid: Smaa segner og oppskrifter fraa Nordmøre*. Aschehoug.
- Koht, H. (1926). *Norsk bondereisning: Fyrebuing til bondepolitikken*. Aschehoug.
- Krokann, I. (1937). *Då bøndane reiste seg: Ein av førarane: Ingebrigt Sæter*. Gyldendal.
- Langholm, S. (1975). Ueland, Reformforeningen og «voteringsvungen». *Historisk tidsskrift*, 54(2), 132–137.
- Mendelsohn, O. (2019). *Jødernes historie i Norge: Gjennom 300 år*. Forlaget Press.
- Nerbøvik, J. (2004). *Volda-soga 1800–1945: Bd. 4. Myndige møringar 1740–1870*. Samlaget.
- Nymark, K. (2014). *Statsborgeren under Peder Soelvold 1831–1835* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-46815>
- Nymark, K. (2018). Om Klapper-Slanger og statsborgerlige Skrihalse: Embetsmennene og den nye politiske offentligheten etter 1814. *Heimen*, 55(4), 328–342.

- Nymark, K. (2020). *Kampen om trykkefriheten: Karl Johan og den norske presse 1814–1844* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Sørøst-Norge]. USN Open Archive. <https://hdl.handle.net/11250/2681517>
- Sars, J. E. (1913). *Norges historie fremstillet for det norske folk: Bd. 6. Tidsrummet 1814–1884*. Aschehoug.
- Seip, J. A. (1945). *Et regime foran undergangen: Frederik Stang – Ole Jacob Broch*. Tanum.
- Seland, B. (2018). Bønder i opposisjon – politisk profil, organisatoriske linjer. I B. Seland (Red.), *Opprør og opposisjon under enevelde og demokrati* (s. 95–129). Cappelen Damm Akademisk.
- Seip, J. A. (1974). *Utsikt over Norges historie: Bd 1. Tidsrommet 1814–ca. 1860*. Gyldendal.
- Seip, J. A. (1981). *Utsikt over Norges historie: Bd. 2. Tidsrommet ca. 1850–1884*. Gyldendal.
- Sejersted, F. (1978). *Norges historie: Bd. 10. Den vanskelige frihet: 1814–1851*. Cappelen.
- Skjæveland, Y. (2022). Jonas Anton Hielm. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 12. mai 2023 fra https://nbl.snl.no/Jonas_Anton_Hielm
- Skullerud, A. (1971). *Bondeopposisjonen og religionsfriheten i 1840-årene*. Universitetsforlaget.
- Sivertson, S. (1835). *For Statsborgere mod «Statsborgeren»*. Johan Dahl.
- Soelvold, P. (1832). *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Lægmanden*. Det Lundhske Bogtrykkeri.
- Steen, S. (1958). *Tusen års norsk historie: Artikler og avhandlinger av Sverre Steen*. J.W. Cappelen's Forlag.
- Supphellen, S. (2021). Konventikkelplakaten og Hans Nielsen Hauges forhold til den. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 75(1–2), 133–155.
- Svendsen, Å. (2022a). Ole Gabriel Ueland. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 12. mai 2023 fra https://nbl.snl.no/Ole_Gabriel_Ueland
- Svendsen, Å. (2022b). Peder Fauchald. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 12. mai 2023 fra https://nbl.snl.no/Peder_Fauchald
- Tretvik, A. M. (2022). Ingebrigt Sæter. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 12. mai 2023 fra https://nbl.snl.no/Ingebrigt_Sæter
- Welhaven, J. S. (1991). *Samlede verker III: Prosa*. Universitetsforlaget.